

ФОРМИ И ПРОЕКЦИИ НА МАГИЯТА НА СЛОВOTO КАТО КУЛТУРНА ЦЕННОСТ ВЪВ ФОЛКЛОРНАТА ПРОЗА *

ЛЮБОМИР ГАБОР

ИНСТИТУТ ПО СЛАВИСТИКА „ЯН СТАНИСЛАВ“

СЛОВАШКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

lubomir.gabor@gmail.com

FORMS AND PROJECTIONS OF WORD MAGIC AS A CULTURAL VALUE IN FOLK PROSE

L'UBOMÍR GÁBOR

JAN STANISLAV INSTITUTE OF SLAVISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

lubomir.gabor@gmail.com

The aim of this paper is to illustrate the forms and meaning of word magic in selected genres of oral folklore, with an emphasis on magic fairy tales of Slovak origin. The role of word magic in folklore narratives will be interpreted from an anthropological point of view as a significant phenomenon of the cultural memory of human societies referring to the theorems of the archaeology of literary communication.

Keywords: word magic, magic fairy tales, folklore, cultural axiom

В настоящата статия ще се съсредоточим върху формите, функциите и смисловите особености на магията на словото в избрани извори от устната народна словесност, като ще се опитаме да определим категориите, в които магията на словото се проектира като необходима съставна част от структурата на наративните текстове.

Целта на статията не е да се създаде антология на текстовете, които представят магическото значение на словото, а по избирателен начин да насочи вниманието към конкретните прояви на прилагане на словото с чудодееен ефект във фолкорните наративни извори и да изтъкне важността на така профилираното слово като ценностен и културен феномен на човешките общности от антропологична гледна точка. Във връзка с това ще се опита да интерпретираме словото в качеството му на важен културен фено-

* Статията е подготвена в рамките на проекта „Linguistic and Ethnocultural Dynamics of Traditional and Non-traditional Values in the Slavic World“ (*Езикова и етнокултурна динамика на традиционните и нетрадиционните ценности в славянския свят*), акроним LED-SW (ERA.NET RUS Plus; RUS_ST 2017–472).

мен, като посочим теоремите на археологията на литературната комуникация.

Главната изворна база тук е представена преди всичко от фолклорните приказки от вълшебен тип¹ със словашки произход според международния каталог на фолклорните теми и мотиви ATU 300–749 *Tales of Magic* (евентуално и приказките, свързани с поверия и демонология, които често споделят общи мотиви с вълшебните приказки), тъй като морфологичните основи на вълшебните приказки смятаме съгласно В. Проп (Propp 1971: 90) за остатъци от митично мислене, функционално трансформирано в новата форма на приказния текст, чиято основа е отразяването на обществените ценности и на начина на живот на хората в определено време и на определено място.

Това е причината, поради която вълшебните приказки може да се смятат за изворен материал, който не се поддава на толкова съществени сюжетни промени и заимстване на мотиви като други типове приказки или други жанрове на устната народна словесност. Значението на магията на словото и нейното неизменно присъствие в наративните структури на приказните текстове по този начин става важна проява на мисленето на предписмените културни общности.²

Темата за формите и значенията в комуникацията от антропологична гледна точка е безкрайно плодотворна и очевидно неизчерпаема. Комуникацията като социокултурен феномен оказва влияние върху човека и допринася за формиране на неговата памет. Културната идентичност на социалните групи несъмнено се отразява и в речевата дейност на хората и за нейното укрепване спомага и литературата (устна и писмена). Именно в наративите се отразяват културните норми, аксиоми, символи и форми на мисленето и паметта, действащи в дадено общество, като и чрез тези привидно второстепенни форми на овеществен език се формира ценностната система на народа.

При дефиницията на паметта като културен феномен изхождаме от концепцията на проекта на Ян Асман и Алейда Асман за археология на литературната комуникация, който допринася за разкриване на неясните закономерности при промените на историческите форми на мисленето (литературата) и техните начини на разпространение. Доминантен тук става въпросът какво предхожда литературната комуникация, какво я създава и прави възможна (Assmann, Assmann 1999: 201). Става въпрос за начините на запазване, разпространение и трансформация на елементите на познанието в културните общности, които са допринасяли за конституирането на ментална „енциклопедия“ на техните членове.

Антропологичното измерение на комуникацията ни показва, че като феномен на социокултурното взаимодействие тя се възприема като ценност, която е свързана и с формирането на културни архетипи, ритуални действия или магически и митологични актове на човека. Хората още от незапомнени времена са си създавали (вербално или фигуративно) следи

от спомени за места или явления, които са смятали за важни, и за да не изчезнат споменатите следи в комуникацията между поколенията (културната памет), по мнемотехнически начин са ги свързвали с духовни съдържания (Assmann 2001: 31). По този начин са могли да ги обогатяват с ново, сакрално въздействие от извънредна важност за живота на културната общност.

Към такава сакрална комуникация културните общности са пристъпвали с необходимото внимание. Неизбежно е трябвало да се интегрират и елементи на тайнственост и табуизация, свещена забрана да се изговарят конкретни елементи с обществено значимо съдържание, за да не се стигне до нарушаване на социалната и природната хармония. Носители на такова значимо съдържание са станали специализирани (елитни) групи „експерти по паметта, пазители на свещена информация“ (т.е. свещеници, шамани и др.), имащи в повечето случаи високо обществено положение. Очевидно е, че устните общности от антропологична гледна точка са приписвали важно значение на словото, което заради своята сакрална значимост е можело да стане носител на магически ефекти.³

Във връзка с това сме съгласни с мнението на създателите на проекта за археология на литературната комуникация (Assmann, Assmann 1997: 7, 10), които приемат за основен градивен принцип на комуникативния процес опозицията *тайнственост – общоизвестност*, при което именно тайната запазва човешкото познание в цялост. Споменатата опозиция като важен елемент от мисленето на членовете на предписмените културни общности се транспонира и в техните вербални наративни извори, а нейните следи могат да се открият в запазените фолклорни наративи.

Според А. Хан (Hahn 1997: 35) всяка комуникация е определяна от езикови забрани и ограничения, чрез което се структурира, а типизацията на тези забрани определя границите на комуникативните системи. Тайната, присъстваща в комуникацията, пази хората, но може също и да ги изложи на опасност (Brandt 1997: 84) – в случай на нейното безотговорно разкриване следва нещастие и говорещите могат да бъдат санкционирани.

Силата на магическото слово, чрез което тайната става обществено достояние, предизвиква мигновено конкретизиране на идейното съдържание. Това е опасно особено в моментите, в които се говори за магически явления, носещи негативни конотации. Като илюстрация можем да споменим за езиковата табуизация на наименованието на мечката, за да не предизвика споменаването на истинското ѝ име нейната поява.⁴

Членовете на устните общества са вярвали, че на словото е присъща магическата способност да материализира назования обект или да осъществи конкретно магическо действие, защото чрез него може да се въздейства върху неговия денотат, т.е. да му се даде жизнена енергия.

Словото според нас е функционално представено в структурата на нарацията на фолклорните извори чрез важното бинарно взаимодействие на динамичното изричане и покорното мълчание, пазенето на тайната с

цел предпазване и издаването на тайната с цел връщане на реда (и като краен резултат – справедливо наказване на виновните). Такова представяне на функцията на словото във фолклорната среда – като един от най-важните актанти на фолклорния наративен текст, напълно разбираемо е трябвало да препраща към дълбоко вкоренената народна представа за магическата сила, с която разполага словото.

Изхождайки от анализирани основни наративни извори за фолклор от вълшебен тип със словашки произход според международния каталог АТУ, смятаме, че магическата функция на словото се осъществява най-вече в следните случаи: 1) магическо пропъждане чрез заклинание, но и изричане на мисъл,⁵ 2) целенасочено мълчание с цел да се развали магията, 3) магическо слово като цел с ефект на табу,⁶ 4) различни форми на магическо вербално въздействие на героя вредител на главното действащо лице в приказните сюжети или на някой герой върху предметите, най-вече под формата на активизиращ словесен апел или молба, 5) способност за разбиране на речта като магически дар.

Категориите, които предоставяме на специализираните среди за проверка на опровержимост, са само предложение за класификация на мотивите за използване на словото във фолклорните наративни сюжети. Това предложение произтича от наблюдението на функционалното равнище на въздействие на мотивите за магическите ефекти на словото в наративната структура на вариантите на вълшебните приказки от словашка културна и езикова среда.

Магическо изричане или пропъждане чрез заклинание

В запазените извори на устната народна словесност от вълшебен тип изричането на словесно съждение с динамична енергия и магически ефект се среща много често. С оглед на структурата на конкретните типове фолклорни наративни текстове магическата роля на словото може да се смята за съществена съставка на самата сюжетна структура.

Комункативното взаимодействие между действащите лица в историите е естествена съставна част от тяхната наративна структура, но има случаи, когато чрез динамичното изразяване на конкретно твърдение в развоя на наратива се осъществяват различни магически влияния върху постъпките на участниците в действието. Техен общ резултат в повечето случаи е фактът, че действат като катализатори – внасят в сюжета динамичен елемент и забързват по-нататъшното развитие на действието.

За такъв динамичен елемент смятаме най-вече случаите на активизация на магическа енергия, насочена към чудодейна промяна на облика на актантите или придобиване на ново качество в приказния микрокосмос. Тук спадат формите на проклятие, пропъждане чрез заклинание, възлагане на (неизпълнима) задача на главното действащо лице с инициационен потенциал,⁷ извикване или отпращане на магически сили с помощта на словото.⁸ Дадените случаи представят магическата сила на словото, водеща до неизбежна промяна в състоянието на отделните актанти в сюжета, кои-

то могат да се защитават от негативните ефекти от изричането само с други магически средства – в приказните сюжети на действащите лица във връзка с това помагат чрез различни вълшебни предмети или словесни съвети преди всичко чудодейни помощници.

Без изричане на слово с магически ефект действието в историята не би могло да се задвижи и действащото лице не би могло да осъществи инициационната си мисия с цел да придобие своите трансцендентни черти, нито да възстанови реда и хармонията в приказния микрокосмос.

В наративните фолклорни извори магическата сила на словото като форма на активизация на магическа енергия в комуникацията може би най-ярко се проявява в известния наративен тип *Трите гарвана* (*Traja zharvani bratia*).⁹ Майката на непослушните деца тук се ядосва заради поведението им и необмислено изрича желание с магически ефект (форма на чудодейно проклятие) – да се превърнат децата ѝ в гарвани, което, разбира се, се изпълнява.¹⁰ Така омагьосаните чрез силата на словото деца трябва да почакаят своя спасител, на когото обещават помощ в неговото дело с инициационни качества:

„Имало една стара майка и тя имала трима синове. Те, когато тя готвела юфка, все успявали да я издебнат и да си вземат от черпака. Веднъж майката много се ядосала и им казала: „Ей, вие, безочливи сте като гарвани през зимата!“. И те веднага станали гарвани и отлетели. Майката имала освен тези трима сина и едно момиче. Когато то пораснало и гледало разпръснати момчешки дрехи, попитало майка си: „Майко моя, имала ли съм аз братя или сестри?“. Майката ѝ казва: „Ах, дете мое, ти имаше още братя, но веднъж се превърнаха в гарвани и отлетяха“. Тя, като чула това, се отправила на път, за да ги търси“ (Slovenské ľudové rozprávky II 2001: 379).

Силата на словото според традиционните вярвания може да извиква и отпраща магически явления, които са способни да спасяват, но и да разрушават. Етноложките изследвания потвърждават съществуването на голямо множество поверия, представящи силата на словото във връзка с действията на свръхестествени персонажи, които трайно са се затвърдили в културните общности по целия свят. В словашкия фолклор съществуват наративи с дяволи, вещици, магьосници и други магически същества, чиято сила се активизира, но и деактивира именно чрез изричане на слово в конкретна ситуация. Като илюстрация можем да приведем примера с богато откъм варианти (демонологично) поверие, в което се проявява вълшебната сила на словото:

„[...] Един стар човек бил на полето с кравите и с жена си. Изведнъж, незнайно откъде, дошъл при него на полето някакъв дребен, слаб, черен човечец и искал от стария от черната крава мляко и от черната кокошка яйце, защото иначе лошо им се пишело. Те се бояли от него и му донесли каквото искал. [...] Човечецът им дал една корона за млякото и яйцето и още веднъж им казал да бягат къщи с добитъка, защото се задава страшна буря. Старият започнал да се препира с него, че как може да се задава бу-

ря, като времето е ясно. [...] Магьосникът му казал, че дори няма да успее да закара добитъка вкъщи, преди да е станал вир-вода, щом не иска да повярва на думите му. В един миг, когато старият се озърнал, вече нямало и следа от човечеца и както бил казал, вече започнали да удрят гръмове и мълнии и дошла страшна буря. [...] След това вече повярвали, че магьосникът може, когато иска, да изгони или да докара буря, преди човек да е успял да се обърне“ (цит. по: Slovenské ľudové rozprávky II 2001: 605).

В дадената категория истории в словашкия фолклор се намират и истории, в които действащите лица се пазят от въздействието на вредни сили чрез изричане на слово с вълшебен ефект, спадащо към божествената сфера, т.е. чрез призоваване или споменаване на Бог, Исус Христос, евентуално на отделни християнски светци. Чрез споменаване на името на светеца се деактивират магическите способности на вредителя:

„Веднъж една вещица се изповядвала, но свещеникът не ѝ дал опрощение на греховете, понеже не бива да се вярва на такива. „Но, отче, нека вървят с нас и ще видят. Нашата среща е преди деня на света Лучия, ще ида да ги доведе.“ [...] Дошла вещицата вечерта в свещеническата стая. [...] Свещеникът се изплашил [...] вкъщи му казала да не споменава Господ Бог. За свещеника това вече продължило твърде дълго, затова рекъл: „Е, сега можем да си кажем „сбогом“. И изведнъж вредните сили се разлетели, само него оставили на клона на едно дърво“ (цит. по: Slovenské ľudové rozprávky I 2002: 20).

Във фолклорните наративни текстове със словашки произход по подобен начин може да се яви и дявол като представител на негативна магия *par excellence*. Чрез изричане на неговото име действащите лица придават на действието необходимия динамичен момент и правят така, че демоничният персонаж се явява в подходящия момент, повишава напрежението на по-нататъшното повествование и води магически вид борба с главния герой в текста. Подходящ пример от гледна точка на мотивите е епично оформеният разказ на словашкия писател Рудо Мориц *За Блажей, който не се боял (O Blažejovi, čo sa nebál)*:

„Вдигнал Блажей Тур мощните си лапи над рошавата си глава и ревът му огласил цялата клисура: „И дори ако трябва самият дявол да ми помогне, пак ще източа водата!“ Едва изрекъл това, отекнал мощен гръм, наоколо се разнесла страшна смрад – и пред Блажей Тур стоял сам рогатият. „Викал си ме, Блажей Тур, тук съм“, казва дяволът. Блажей Тур целият трепери, думица не може да пророни. „Е, какво ще кажеш, Блажей Тур? Да сключим сделка! Аз ще ти помогна, ще изора бразда в скалите за езерната вода – а ти ще ми дадеш душата си. Десет години ще си поживееш, крепост ще си издигнеш, ще се порадваш на земицата – а после ще дойда за теб. Съгласен ли си?“ Не се харесало на Тур, че дяволът само десет години му обещава, и тракайки със зъби, започнал да се пазари: „Поне двайсет! Поне петнайсет...“. „Нито двайсет, нито петнайсет, десет са достатъчно,

Блажей Тур. Като гледам, тази работа ще бъде и за дявол тежка! Без мен не би се радвал ни на земица, ни на крепост“ (Moric 1975: 16).¹¹

В приведената история за ценен мотив, който добре подхожда на представената интерпретационна схема, смятаме също мотива за договор (устно или писмено споразумение за магическо/космогонично разделение на сферите на влияние) на главния герой с демонично същество (дявол), който в изворите на устната народна словесност от вълшебен тип в славянското културно пространство се среща сравнително често. Мотива за договор тук възприемаме като функционална актуализация на магическия потенциал на словото, водеща към трансцендентни сфери – благодарение на този чудодееен договор се определят сферите на дейност на действащите лица и се установяват границите в приказния микрокосмос.

Много ценни версии на приказки с проектиране на магическата сила на словото чрез изричане, предизвикващо идване на вредител, може да се видят и в сюжетните типове ATU № 363 *The Corpse-Eater* (по-известен в Словакия с названието *Ženích – upír* (*Женихът вампир*) с преминаване към тип ATU № 365 *The Dead Bridegroom Carries off His Bride*, в словашки контекст известен като тип *Mŕtvý ženich* (*Мъртвият жених*). В нарацията от споменатия приказан тип завръзката се осъществява посредством ключовата роля на изреченото желание на безпомощното момиче, което придобива свръхестествен размер и предизвиква идването на демонична сила, която в цитирания откъс е представена чрез образа на дявола:

„В един дом имали много момичета и всяко си имало любим, само едно си нямало. [...] И веднъж тя в гнева си казала, че дори и дяволът да дойде, и на него би дала съгласието си. На следващата вечер, когато всички били заедно, влязъл един господин и седнал точно до нея. [...] И когато тя се вгледала по-внимателно в него, видяла, че на краката си има копита. Тя се съветвала с всички стари хора как да се избави от него“ (цит. по: Slovenské ľudové rozprávky II 2001: 72).

По подобен начин в устния наративен фолклор е представено и пропъждането чрез заклинание с цел магически да се въздейства на конкретен предмет, явление или на човек. Използването на магическата сила на словото за пропъждане спада по-скоро към областта на поверията, отколкото към структурата на вълшебните приказки, но въпреки това следи от пропъждане чрез заклинание като важен акт на магията на словото могат да бъдат открити в приказките. Методът на пропъждането със заклинание се използва най-вече като защита против болести, като в самия магически акт изричащият заклинанието води диалог с болестта и първо я моли да си отиде от тялото на болния, накрая я заплашва и ѝ заповядва да изпълни волята му (Nádaská 2014: 116).

Във връзка с това може да съсредоточим вниманието си върху откъса за пропъждането чрез заклинание на кожна болест, наречена по народному *роза*, което датира от втората половина на 19. век от околностите на Банска Бистрица:

„Благославям те в името на Отца, Сина и Светия Дух, ти, розо червена, пламенна, болест отвратителна, противна и опасна, да не растеш, нито да цъфтиш на главата, на лицето, на краката, на ръцете на тази Анна, но да увехнеш като растението на Йона, да изчезнеш като миризмата на този камфор, който налагам върху теб. Заклевам те да си вървиш в планината, там, където ти е мястото, в пещерите тъмни и между скалите, в потоците дълбоки и в пропастите бездънни. Там расти и цъфти, но тази Анна, човек честен, остави на мира“ (цит. по: Nádaská 2014: 119).

Целенасочено мълчание с цел да се развали магията / да се спасят участниците в действието, засегнати от негативна сила и против волята си

От антропологична гледна точка ролята на мълчанието има важно значение в световните култури. Смята се за форма на ритуално поведение, която се прилага при контакт с трансцендентния свят.¹² В устния нарративен фолклор мълчанието (ритуалният отказ да се изкажат мисли) се проектира в структурната свързаност с изричането на словото – тонът на изреченото слово със звуковата динамика в напрегнатата ситуация причинява вреда, която може да се поправи чрез неговото премълчаване. Затова не е учудващо, че в конкретните типове истории с изговарянето на слово с магически ефект действието става по-динамично и действащите лица се отправят на инициационен път, но към хармоничния завършек на кризата (към заключението) на действието води само мълчанието с различни магически последствия. Следователно това е слово, което придобива магическа сила и помага да се изясни колко важно е било за членовете на културните общности да се пристъпва към магическия потенциал на словото в общуването с нужната предпазливост.

Подходящ пример за такава структурна свързаност на мотивите за използване на словото в различните му форми (вредящо говорене – спасяващо мълчание) е вече цитираният вариант на приказния тип ATU 451 (за омагьосаните братя, които са спасени от сестра си чрез мълчание въпреки заплахите, че ще изгуби живота си):

„[...] Веднага я измъкнали навън и когато им казала, че тя е тяхната сестра и че е дошла да ги освободи, приветствали я и я нагостили. [...] „Сестро наша, ти няма да ни освободиш, защото ще трябва три години, три месеца, три седмици и три дни нищо да не казваш, нито дума [...]. После я завели в една пещера, където човек не стъпвал, и там винаги ѝ носели да яде. [...] Веднъж кралят дошъл тук на лов и като минавал край пещерата, кучето му започнало много да лае. Кралят се приближил и казал: „Какво си, кой си, излез навън или ще стрелям!“ . Тя много се уплашила и излязла навън. Била много хубава и се харесала на краля, той я взел в каляската си и я закарал в своя дворец, за да се научи там да говори и после да се омъжи за нея. [...] „Казвай какво си направила, защото, ако не ми кажеш как се е случило това, ще наредя да изнесат два сажена дърва, и ще запоядам да те изгорят там!“ . Но тя нищо не казвала [...]. Тъй като свър-

шено нищо не казвала, кралят заповядал да впрегнат каляската, и я откарали в гората на купчината дърва. Вече я поставили върху купчината, която вече горяла, а тя още нищо не искала да казва. И би предпочела да изгори, само и само да освободи братята си“ (Slovenské ľudové rozprávky II 2001: 382–383).

С оглед на факта, че мълчанието в дадения контекст има важно инициационно значение за героинята, която само след неговия успешен край ще успее да промени съдбата на действащите лица и с това да възстанови изгубената хармония в приказния микрокосмос, можем да разсъждаваме за магическата сила на (премълчаното) слово. Чрез успешното завършване на мисията си главната героиня допринася за освобождаване на своите братя от магията, за разкриване на истината, за наказване на виновниците и накрая за промяна на собствения си статус, което е характерно за вълшебната приказка. От малко момиче в началото на историята благодарение на правилното боравене с магията на словото тя става към края на действието кралица и майка. Вариантите на анализирания фолклорен тип спазват структурата на мотивите, която е важна предпоставка за предаването на наративите чрез устната традиция и чрез която позицията на магическото слово с каталитични ефекти в инициационния път на героинята изглежда ключова.

Мълчание, свързано с функционално действие на свръхестествено същество, се среща и в относително разпространени поверия за същества от типа „сменено дете“, т.е. за деца, за които във фолклора се е вярвало, че след раждането си са били заменени с демонично същество. В наративната структура на тези истории в повечето случаи се запазва споменаването за принудителното мълчание на това същество с трансцендентни способности, които принуждават неговите отчаяни човешки родители да предприемат магически мерки, за да се запазят от неговото зло влияние. Известни варианти на разкази по тази тема са включени в *Сборника със словашки приказки V* на Поливка като наративи, свързани с поверия, със заглавие *Сменено дете (Premieň)*:

„Веднъж една жена имала такова дете, вече било на девет години и не било казало нито дума. Посъветвали жената да накладе огън, вместо гърнета обаче да сложи на огъня черупки от яйца. Като направила това, тя се скрила. Когато детето дошло и видяло, мислейки, че е само, извикало: „Каквото съм, такова съм, стар дявол, такива гърнета не съм виждал“. Изскочила тогава жената от скривалището си и се нахвърлила върху него: „Така значи, гадино такава, можеш да говориш?! Само почакай, щом си това, което си, няма повече да те кърмя“. И се накарала да го хвърли в печката. Тогава се върнало нейното хубаво дете, гадината излетяла през комина“ (цит. по: Súpis slovenských rozprávok V 1931: 175–176).¹³

Мълчанието в приведената история е целенасочено действие с магически ефект. В случай че то не се спазва, се появяват последствия, които неутрализират силата на демоничното свръхестествено същество и слагат

край на неговото действие в нарацията. Мълчанието тук следователно функционира като средство за чудодейна борба на негативното същество, благодарение на която то се предпазва от различни влияния на заобикалящата го среда, заплашващи магическата му сила.

Магическо слово като цел с ефект на табу

Наименованието на предложената категория на пръв поглед може съдържателно да се припокрива с първата назована група на функционална употреба на магическите ефекти на словото. Отново става въпрос за използване на слово със свръхестествен ефект, но в сравнение с първата назована група тук виждаме важна функционална разлика. В тази категория мотиви словото е цел на действията на героя. Същността не е извикването на вредител чрез умишлено или неумишлено изричане на глас, тук словото (името) функционира по-скоро като средство, за което главният участник в действието трябва да се бори, ако иска да развали проклятието и да се спаси от наказанието на демоничното същество. Така словото получава в сюжета деструктивен магически ефект.

За подходящ представител на дадената категория смятаме типа истории, класифициран като ATU № 500 *The Name of the Supernatural Helper* (Името на свръхестествен помощник), в словашки фолклорен контекст известен повече като *Мартинко Клинкач* (на бълг. известен като *Румпелицилхен*, бел. прев.) (с преход на мотивите към темата *Златната задача*). В структурата на мотивите на инварианта се появява образът на договор на действащото лице с демонично същество със свръхестествена сила, според който демонът се задължава да изпълни неизпълнима за действащото лице задача, заради това обаче действащото лице попада в негова власт. Може да се освободи от властта на демоничния елемент само чрез разкриване на неговото загадъчно име и изричането му на глас, когато вредителят идва за своята награда въз основа на взаимния договор.

„Тогава се появил кралят. „Защо я биете?“, попитал той. [...] „Защото много преде.“ Но тя не умее да преде. „Недейте да я биете, щом много преде. Ще дойде при мен, на мен ми трябва.“ [...] Въздишала, плакала, тежко ѝ било, но напразно. [...] Изведнъж, откъде се взел, застанал до нея един дявол. Марцинко Клинкач се казал. [...] „Е, нищо, като отгатнеш името ми тогава и тогава, няма да те взема. Но ако не отгатнеш името ми, ще бъдеш моя!“ Извикал други дяволи и още първата нощ всичко било готово. [...] „Отгатни, принцесо, отгатни ми името!“ „Твоето име е Марцинко Клинкач“, отвърнала тя. Когато му казала това, той взел дяволското сборище, блъснал го в стената на сградата от яд, че тя отгатнала, веднага дяволите се разпръснали и той изчезнал. **Вече нямал права над нея** (подч. Л. Г.), само дете дяволите погубил от яд“ (цит. по: Slovenské ľudové rozprávky I 2002: 196 – 198).¹⁴

Произнасянето на името в дадената категория истории е задължителна част от наративната структура, словото тук придобива магически ефект, хармонично завършващ действието според обичайните методи за създава-

не на приказни текстове. Така словото действа като „деактивиращ“ елемент – метод за предпазване от негативна магия.

От тази гледна точка е интересно подчертаното от нас констатиране на разказвача в приведената версия, където напълно еднозначно се споменава, че след произнасяне на името демоничният герой е загубил каквито и да било магически права над главната героиня в историята. Чрез произнасянето на името героинята не само че провежда успешна магическа битка с демоничния герой, но самото негово отгатване може да се схваща като придобиване на част от чудотворната същност на фигурата на вредителя.¹⁵

Форми на магическо вербално въздействие на героя върху други герои или предмети

Ако героите в наративните приказни сюжети чрез словото активизират дейността на различни актанти в действието, можем да говорим за нова функционална група на използване на чудотворния потенциал на словото в устния фолклор. В този случай словото е апел, евентуално знак за активни действия. Чрез него в подходящия момент се привеждат в движение живи или неживи предмети, за да извършат действието, за което са били призовани.

Словото като задвижваща хората или предметите сила се проектира в приказните наративи от типа ATU № 676 *Open Sesame (Сезам, отвори се!)* с преход към темата ATU № 954 *The Forthy Thieves/Alibaba (Али Баба и четридесетте разбойници)*. В словашки фолклорен контекст са запазени няколко варианта на споменатите приказни типове, които са представени в самостоятелна категория истории в *Сборника със словашки приказки IV*. В сюжета на тези истории с помощта на парола във вид на различни словесни формули чудотворно се отваря тайно пространство, пълно с драгоценни съкровища.

„[...] Веднъж след дълго търсене видял красив явор на висока скала, покатерил се на нея и тук чул стъпки долу и видял дванайсет момци да влекат пълни чували. Момците дошли до скалата, първият извикал: „Помръдни се, размести се – земя, отвори се!“ . Земята се отворила и мъжете сложили чувалите вътре. Предният отново извикал: „Помръдни се, размести се – земя, затвори се!“ . Земята се затворила и всички си отишли. Бедният слязъл от скалата, извикал същите думи и видял вътре несметно богатство“ (цит. по: *Súpis slovenských rozprávok IV 1930: 302*).¹⁶

Същата функция има словото и в типа вълшебни приказки ATU № 563 *The Table, the Donkey and the Stick (Масама, магарето и пръчката)*, където то функционира като подтик за активизация или деактивация на магически предмети, които действащото лице е получило като подарък от чудотворен герой помощник. Във фолклорните вълшебни приказки от този тип се среща относително устойчива словесна формула, която влияе върху споменаваните чудотворни предмети. Като илюстрация ще приведем откъс от дос-

тъпния вариант със задължително присъствие на магическа функция на словото в наративната структура, който се намира в *Словашки народни приказки II* със заглавие *Овньо, разтреси се, пръчко, умири се!* (*Baránku, zatras sa, palico, kuš!*):

„[...] Просякът рекъл: „Овньо, разтреси се!“ Овенът се разтресъл и от него падали жълтици. Янек дошъл с овена и пак – направо в кръчмата. [...] „Овена си засега ще оставя тук, но не му казвайте: „Овньо, разтреси се!“ И да не ми го размените!“ Едва си отишъл Янек, кръчмарят взел овена, заключил се с него в стаята и му рекъл: „Овньо, разтреси се!“ Овенът се разтресъл и земята под него се покрила с жълтици. Взел му овена и му довел друг. [...] Янек се сбогувал с просяка и отишъл в кръчмата. Пак се на-ял, напил и казал: „Пръчката си засега ще оставя при вас, но не ѝ казвайте: „Пръчко, умири се!“ Кръчмарят едва дочакал да се заключи с нея, и рекъл: „Пръчко, умири се!“ и тя така го набила, че на нищо го направила. [...] Първо трябвало да доведе овена и след това Янек ѝ викнал: „Милост, пръчко!“ [...] и тя престанала“ (цит. по: Slovenské ľudové rozprávky II 2001: 108 – 109).¹⁷

Както вече отбелязахме по-горе, със словото в приказките може функционално да се въздейства и на герои в човешки или антропоморфен облик. Чрез правилно използване на чудотворния потенциал на словото в конкретния момент се активизира тъмна магия и постепенно се повишава заплахата за действащите лица в сюжетите. За подходящ пример смятаме вече споменатия по-горе в текста тип ATU № 365 *The Dead Bridegroom Carries off His Bride* (известен в Словакия с названието *Mŕtvy ženich/Zenich čert* (*Мъртвият жених / Женихът дявол*). Много важна (но не неизбежна) съставна част от наративната сюжетна структура на дадения приказан тип е именно словесният апел, който в края изрича демоничният герой (най-често дявол), за да активизира тъмна сила.

„[...] Тя вече нямало къде да се дене, скочила към вратата, отворила я и веднага изтичала в стаичката. Там лежал мъртвият. В същия миг чула стъпки и тропане на вратата. Това бил мъртвият ѝ любим, който тропал на вратата и викал: „Отваряй, мъртви, на мъртвия! Мъртвият идва за живия!“ И така викал три пъти. Изведнъж мъртвият, който лежал, се размърдал и седнал. Тя едва не умряла от страх. Но в този миг в селото закукуригал петел, мъртвият легнал обратно, където лежал, а този пред вратата се превърнал в катран и се разтекъл“ (цит. по: Slovenské ľudové rozprávky I 2002: 520).

Момичето се крие в убежище, притежаващо признаци на магически отделено сакрализирано пространство, в което не може да проникне тъмна магия. Демоничният герой копнее да получи власт над това момиче, затова извиква с думи трупа, лежащ в помещението, където се намира и момичето, да стане и да отвори вратата и така да даде възможност на демоничната сила да влезе в безопасното пространство и да наруши сакралните му гра-

ници. Този магически словесен апел действа, защото трупът в помещението става и тръгва към вратата (вж. и Gábor 2015).

Интересен и чест мотив тук е и аспектът на омагьосването – в началото на историята момичето дава обещание на любимия си, че ще го чака да се върне от война. Той обаче умира във войната и момичето не подозира нищо за неговата съдба. Затова то бива посъветвано от една старица да узнае чрез вълшебство какво е станало с нейния годеник. Магическата роля на словото се проявява впоследствие в резултат от това вълшебство, когато мъртвият годеник се появява и с думи призовава момичето да тръгне с него на път, т.е. в задгробния свят – в неговата сфера на власт: „Хайде, Аничка, тръгвай с мен! Вземи със себе си каквото искаш, само бързо, защото нямам много време!“ [...] и така тя трябвало да се приготвя и да сяда на коня“ (Slovenské ľudové rozprávky I 2002: 519–520).

Способност за разбиране на речта като магически дар

Последната предложена категория, в която словото се проявява като необходима съставна част от наративната структура, може от функционална гледна точка да се отдели поради това, че словото с магически ефект тук се представя по-скоро като пасивна способност на действащите лица, която им е била дарена от свръхестествени същества заради извършени добри дела.

В разграничените по-горе класификационни групи имахме възможност да наблюдаваме представянето на чудотворните ефекти на словото в активна употреба с използване на енергия, т.е. под формата на изричане/премълчаване, отгатване, апелативизация по отношение на други актанти в сюжетите и др. В този случай действащото лице получава свръхестествена сила да разбира речта на други същества (най-често животни) – става въпрос преди всичко за типа вълшебна приказка ATU № 670 *The Man who Understands Animal Languages* (в словашка фолклорна среда известен още като тип *Hadov dar* (*Змийски дар*)).

„Имало един овчар и след като бил овчар, пасял овце. Стигнал при един огън и чул в този огън нещо да пука. Заловил се да рови из огъня и намерил там змия. „Горкичкото, дай да те освободя, да не изгориш.“ Но когато я измъкнал, змията запълзяла след него. Огледал се назад. Змията извикала към него: „Какво искаш за това, че ме освободи?“ И му казала да поиска да разбира речта на всички животни. Той отишъл при змийския крал и там получил това“ (цит. по: Slovenské ľudové rozprávky II 2001: 64).¹⁸

Животното със свръхестествени способности (най-често змия, чиито чудодейни атрибути са известни и в славянската митология) се отблагодарява на човека за спасяването си с това, че му дава дарбата да разбира речта на животните. Този дар обаче се възприема като чудодейно „табу“ – в структурата на характерните варианти от този тип истории се посочва, че издавайки тайната за споменатото свръхестествено познание, човек рискува да загуби живота си.

Според В. Гашпарикова (Gašparíková 2001: 916) споменатият тип вълшебна приказка може да има ориенталски произход, основан на типично ориенталската представа за способността на човека да разбира речта на животните, като тази митична представа е станала повод за възникването на много приказни текстове. При това е разбираемо, че дадената представа е трябвало да произхожда от културно устойчивите митични убеждения, които културните системи са оформили като част от собствена „ментална енциклопедия“ на (не само свещеното) познание.

Заклучение

Въз основа на избрани откъси от основните извори на устния (писмено отразен) наративен фолклор се опитахме да документираме ролята, функциите и значенията на магията на словото в жанровете на устната народна словесност с акцент върху вълшебните (свързани с поверия или демонология) приказки от словашки произход. Отбелязахме, че използването на лексикални средства със специфична магическа енергия може да бъде устойчива част от структурата на наративния инвариант, при което съсредоточихме вниманието си върху най-важните приказни типове, в които даденото явление функционално се проявява. Във връзка с това се опитахме да изведем и категории случаи, в които магията на словото се проявява под различни форми – от активно използване на словото с магическа и динамична енергия до пасивна намеса на вълшебната сила на словото по отношение на актантите в наративната структура.

Магията на словото играе много важна роля в отделните световни култури, затова не е чудно, че нейната употреба се проектира и в жанровете на наративния фолклор като възможен отпечатък от древните митологични и суеверни представи, произхождащи от културната памет на общностите и техните знания за света и неговите функции. Погледа върху използването на магията на словото и нейното проектиране в културната памет на общностите смятаме за важен за разбирането на феномените от живота, мисленето и ценностите на предписмените (устните) култури.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ За нуждите на този текст работим със специализираните сборници с фолклорни повестувания, които са снабдени със съпоставителен коментар от издателите. Това са преди всичко трудовете *Slovenské ľudové rozprávky (Словашки народни приказки)* (3 тома) под редакцията на Божена Филова и Вера Гашпарикова и *Súpis slovenských rozprávok (Сборник със словашки приказки)* (5 тома) под редакцията на Иржи Поливка.

² С функционалното използване на магическата енергия на словото от предписмените култури и начините за неговото запазване в културната памет се занимава френският антрополог Клод Леви-Строс. Според него речта е продукт на културата – речта е неизменна част от културата, като може да бъде и условие за нея. Културата показва подобна архитектура като речта (Lévi-Strauss 2000: 80).

³ Ритуалната функция на мълчанието и изговарянето на думи с магически ефект се изследват в рамките на културноантропологичните аспекти на проекта за археология на литературната комуникация, най-вече в сборниците от поредицата *Schleier und Schwelle*. Тук работим главно със сборника *Schleier und Schwelle. Geheimnis und Öffentlichkeit V/1* (1997).

⁴ Методите за премълчаване на наименованието на мечката са известни в различни културни системи, в които се е вярвало, че непроизнасянето на името пази свещената тайна, така се запазват магическите компоненти. При магическото мълчание не е скрито съдържанието на самото нещо, а само неговото име, което има способността да извика това нещо. Вместо вероятната първоначална форма, запазена в латинския като *ursus*, в гръцкия *árktos*, в келтския език е запазена формата *melfochyn*, а в славянските езици се е установила табуизираната форма *медведь* (праслав. *medvěď*) – ‘този, който яде мед’, изразът в немския *Bär*, в английския *bear* също е еквивалент на табуизация с първоначално значение ‘кафяв’ (вж. Brandt 1997: 84; Králik 2015: 352). За ролята на мълчанието при посредничеството за предаване на свещени съдържания в изолирани групи „посветени“ хора в древните мистерии подробно информира В. Буркерт (Burkert 2003).

⁵ В рамките на тази група мотиви след появата на негативно профилиран герой често се представя и мотивът за устно/писмено споразумение на действащото лице с вредителя, което обозначава границите на сферите на влияние в приказно пространство. Такъв тип споразумение проявява чудодейни признаци.

⁶ Табуто може да се определи като (свещен) вид забрана, чрез чието спазване говорещият избягва назоваването на нещата с истинското им име, за да не наруши хармонията и реда, но и за да си осигури успех и благоденствие. За формите, функциите и ролите на табуто по-подробно пишат Е. Л. Березович и С. М. Толстая (Березович, Толстая/Berezovich, Tolstaia 2011: 224–228).

⁷ Ролята на инициационния процес във фолклорните вълшебни приказки по-подробно разглеждаме в (Gábor 2016), където, като се позоваваме на В. Пропп (Propp 1971) и Е. Мелетински (Мелетинский/Meletinskii 1988), смятаме инициацията за доминантна функция на фолклорната вълшебна приказка, която генетично свързва архаичните форми на приказките с първичната митична традиция.

⁸ Като специфична подкатегория бихме могли да отделим използването на словото с чудодейни ефекти в разговора на действащите лица в историята с негативни същества. В словашкия фолклор са се запазили интересни поверия. В списание *Český lid (Чешки народ)* от 1903 г. откриваме версия от територията на Словакия (от Бошацката долина) от ръкописа на Й. Л. Холуби: „Един коняр не можел да се избави от едно джудже, докато веднъж не го увил в палтото си и го предал с него на един евреин. [...] Когато бил всред широкото поле, джуджето извикало от торбата му: „Аврамчо, вече съм твой, а ти – мой!“. Евреинът се заоглеждал и като не видял никого, уплашил се и когато за втори път чул същото, побягнал към река Вах да хвърли торбата в нея. След това ударил на бяг, колкото му крака държали, но джуджето вече било по петите му и когато евреинът, целият запъхтян, дотичал къщи, джуджето вече седяло зад печката и му се смеело: „Аврамчо, хубаво си потичахме“ (цит. по: Polívka 1931: 157–158).

Версиите, в които по-значително се проявява магическата функция на словото под формата на разговор с демон, се откриват най-вече в лужишкосръбския наративен фолклор. Известни са например разкази за женски демони, които се явяват

в гранични фази на деня – в полунощ или точно на обяд. Същността на нарацията е неочакваната поява на демоничен герой. Събрани версии за наказващи и пазещи демони от лужишкосръбската култура могат да се намерят в сборника *Sagenbuch der Lausitz* под редакторството на Карел Хаупт (Haupt 1991).

⁹ Става дума за типа много разпространена в целия свят вълшебна приказка, категоризирана в международния каталог на фолклорните теми и мотиви ATU под номер 451 – *The Maiden Who Seeks Her Brothers* (*Девојката, която търси своите братя*).

¹⁰ Омагьосването чрез силата на словото често се среща в поверията или местните легенди, в които се срещат относително устойчиви словесни формулировки. Като илюстрация можем да приведем откъс от приказката *Омагьосаните сватове* от сборника *Словашки народни приказки I* (Slovenské ľudové rozprávky I 2002: 459–460): „Хората казват, че някога било така, когато някой казал: „Да станеш на камък дано!“, човекът веднага се превръщал в скала. Или когато кажели: „Да стоиш там навеки като стълб дано!“, и това веднага се случвало“.

¹¹ В предговора писателят обяснява, че със старите истории и легенди от областта на Турчанската котловина се е запознал благодарение на „разказите на старите майки“, което може да е свидетелство за съществуването на тази история в разказваческата традиция на региона.

Анализираме тази история с препратки към праславянската (индоевропейската) митология в (Gábor 2015) и в (Gábor 2017). Клетвата и даването на обещание в отделните световни култури се възприемат като задължителен магически акт. Етноложките изследвания подчертават, че членовете на аграрните културни общности дълго време са смятали клетвата за задължителен вербален сакрален акт, при което са вярвали, че с нарушаването ѝ си навличат нещастие. В наративния фолклор мотивът за вербален договор се среща и в редица истории за „договор с дявола“.

¹² Особеностите на ритуала на мълчанието в славянска културна среда изследва Т. Агапкина (вж. Агапкина/Agarkina 2002: 303–304).

¹³ Цитираният вариант е от сбирката на Ф. Шуянски.

¹⁴ Цитираният вариант е записан с непосредствен теренен запис на разказа на Йозеф Руснак-Бронда през 1942 г. в Хелпа (област Брезно) (вж. Filová, Gašparíková 2002: 180).

¹⁵ За антропологичните връзки на името като определена „метонимична“ част от човека в някои световни култури пише и Асман (Assmann 2001: 59).

¹⁶ Цитираният вариант е взет от *Простонародни словашки легенди (Prostonárodné slovenské povesti)* на Добшински.

¹⁷ Текстът е записан през 1932 г. с непосредствен теренен запис в община Яблонове (област Братислава) (по Filová, Gašparíková 2001: 93).

¹⁸ Цитираният вариант, записан през 1932 г. в община Мале Леваре (област Сеница), е разказан от 59-годишния Штефан Оршулак (по Filová, Gašparíková 2001: 63).

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Агапкина 2002: *Агапкина, Т. А.* Молчание. – В: *Славянская мифология*. Энциклопедический словарь. Москва, РАН, с. 303–304. [Agarkina 2002: *Agarkina, T. A.* Molchanie [Silence]. – In: *Slavianskaia mifologija*. Entsiklopedicheskii slovar. Moskva, РАН, s. 303–304.]

- Березович, Толстая 2011: *Березович, Е. Л., С. М. Толстая*. Табу. – В: *Славянские древности*. Т. 5. Москва, РАН, с. 224–228. [Berezovich, Tolstaya 2011: *Berezovich, E. L., S. M. Tolstaya*. Tabu [Taboo] . – In: *Slavianskie drevnosti*. Т. 5. Москва, РАН, 2011, s. 224–228.]
- Assmann A., Assmann J. 1997: *Assmann, A., J. Assmann*. Zur Einführung. – In: Assmann, A. et al. *Schleier und Schwelle. Archäologie der literarischen Kommunikation V/1. Geheimnis und Öffentlichkeit*. Mnichov, Wilhelm Fink Verlag, s. 7–16.
- Assmann, A., Assmann, J. 1999: *Assmann, A., J. Assmann*. Archeologie literární komunikace. – In: Pechlivanos, M. (ed.). *Úvod do literární vědy*. Praha, Herrmann & synové, 454 s.
- Assmann 2001: *Assmann, J.* Kultura a paměť. Praha, Prostor, 320 s.
- Brandt 1997: *Brandt R.* ... his stupris incumbere non pertimescit publice. Heimlichkeit zum Schutz sozialer Konformität im Mittelalter. – In: Assmann, A. et al. *Schleier und Schwelle. Archäologie der literarischen Kommunikation V/1. Geheimnis und Öffentlichkeit*. Mnichov, Wilhelm Fink Verlag, s. 71–88.
- Burkert 2003: *Burkert, W.* Antike Mysterien. Mnichov, Beck Verlag, 156 s.
- Filová, Gašparíková 2001: *Filová, B., V. Gašparíková* (eds.). Slovenské ľudové rozprávky II. Bratislava, Veda, 1076 s.
- Filová, Gašparíková 2002: *Filová, B., V. Gašparíková* (eds.). Slovenské ľudové rozprávky I. Bratislava, Veda, 768 s.
- Gašparíková 2001: *Gašparíková V.* Porovnávacie komentáre k jednotlivým rozprávkovým textom. – In: Filová, B., V. Gašparíková (eds.). *Slovenské ľudové rozprávky II*. Bratislava, Veda, s. 906–1053.
- Gašparíková 2002: *Gašparíková, V.* Porovnávacie komentáre k jednotlivým rozprávkovým textom. – In: Filová, B., V. Gašparíková (eds.). *Slovenské ľudové rozprávky I*. Bratislava, Veda, s. 620–748.
- Gábor 2015: *Gábor, L.* Baláž z Dobšinského Prostonárodných slovenských povestí. Pohansko-kresťanský synkretizmus ako možná výkladová schéma ľudovej rozprávky. – In: ŽEŇUCHOVÁ, K. (ed.). *Ľudová próza na Slovensku v kontexte dejín slavistiky*. Bratislava, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, s. 113–131.
- Gábor 2015: *Gábor, L.* Formy, prejavy a mytologické aspekty hraníc v ľudovej rozprávke. In: *Slavica Slovaca*. Bratislava, SÚJS SAV, 2015, roč. 50, č. 2, s. 116–131.
- Gábor 2016: *Gábor, L.* Iniciácia vo folklórnych rozprávkach – rituálna fikcia a fiktívny rituál. – In: Gábor, L., Rožai, G.: *Tváre (ne)reality v literatúre*. Banská Bystrica, FF UMB, s. 182–195.
- Gábor 2017: *Gábor, L.* Ľudová próza západných Slovanov v komparatistickej perspektíve. Sondy do literárnej predhistórie. Banská Bystrica, FF UMB, 154 s.
- Hahn 1997: *Hahn, A.* Soziologische Aspekte von Geheimnissen und ihren Äquivalenten. – In: Assmann, A. et al. *Schleier und Schwelle. Archäologie der literarischen Kommunikation V/1. Geheimnis und Öffentlichkeit*. Mnichov, Wilhelm Fink Verlag, s. 23–40.
- Haupt 1991: *Haupt, K.* Sagenbuch der Lausitz. Bautzen, Domowina-Verlag, 1991. 234 s.

- Králík 2015: *Králík, L.* Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava, Veda, 704 s.
- Lévi-Strauss 2000: *Lévi-Strauss, C.* Štrukturálna antropológia. Bratislava, Kalligram, 416 s.
- Moric 1975: *Moric, R.* O Blažejovi, čo sa nebál. Bratislava, Mladé letá, 80 s.
- Nádaská 2014: *Nádaská, K.* Čary a veštby. Bratislava, Fortuna Libri, 200 s.
- Polívka 1930: *Polívka, J.* Súpis slovenských rozprávok IV. Martin, Matica slovenská, 560 s.
- Polívka 1931: *Polívka, J.* Súpis slovenských rozprávok V. Martin, Matica slovenská, 536 s.
- Propp 1971: *Propp, V.* Morfológia rozprávky. Bratislava, Tatran, 192 s.
- Uther 2004: *Uther, H.-J.* The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. 1. zv. Helsinki, STASF, 619 s.
- Zátorecký 1975: *Zátorecký, Adolf P.* Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava, Tatran, 761 s.

Превод от словашки: *Лора Микова*

РЕЗЮМЕ

Целта на тази статия е да илюстрира формите и значенията на магията на словото в избрани жанрове на устния фолклор, като ще се съсредоточим върху вълшебните приказки от словашки произход. Ролята на магията на словото във фолклорните наративи ще бъде интерпретирана от антропологична гледна точка като важен феномен на културната памет на човешките общности, като се имат предвид теоремите на проекта за археология на литературната комуникация.

Ключови думи: магия на словото, вълшебни приказки, фолклор, културна аксиома

✉ *Д-р Любомир Габор / L'ubomír Gábor, PhD*
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
Dúbravska cesta 9
84104 Bratislava, Slovensko

Публикувано: 31 март 2019